

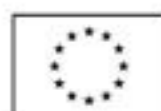
EXIL JAKO KULTURNÍ A HISTORICKÝ FENOMÉN

Vladimír P. Polách

Ediční a nakladatelská praxe – Edice studijních materiálů – 2018
Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Obsah

1 Úvod.....	5
1.1 Hlavní cíle.....	7
1.2 Literatura	8
1.3 Seznam použitých ikon	9
1.4 Základní pojmy spojené s problematikou emigrace	10
2 Migrace 19. století.....	13
2.2 Základní časová osa:	13
2.3 Základní charakteristika migrace	13
2.4 Průběh a destinace.....	15
Zástupci exilové nebo krajaňské tvorby a kulturní činnosti	16
2.5 Kulturní život a podmínky exilu	17
2.5.3 Knihy a vydávání knih.....	20
2.6 Vybrané kapitoly a kontexty.....	24
2.7 Opustíš-li mne..., část I.....	28
3 1914–1938	30
3.1 Základní časová osa:	30
3.2 Základní charakteristika migrace	30
3.3 Průběh a destinace.....	31
3.4 Krajaňé a vznik Československa	32
3.5 Kulturní život a instituce (krajaňé v USA).....	34
4 Druhá světová válka	36
3.1 Základní časová osa:	36
4.2 Základní charakteristika migrace	36
4.3 Průběh a destinace.....	36
4.4 Zástupci exilu – literatura a žurnalistika	37
4.5 Zástupci exilu – jiné příklady.....	38
4.6 Kulturní život a podmínky exilu	38
4.7 Exil a krajaňé.....	39
4.8 Vybrané kapitoly a kontexty.....	40
5 Únor 1948.....	47
5.1 Základní časová osa:	47
5.2 Základní charakteristika migrace	47
5.3 Průběh a destinace.....	48
5.4 Zástupci exilu – literatura a žurnalistika	50
5.5 Zástupci exilu – jiné příklady.....	50
5.6 Kulturní život a podmínky exilu	50
5.7 Exil a krajaňé	56
5.8 Vybrané kapitoly a kontexty	57
5.9 Opustíš-li mne, část II	61

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Publikace byla vytvořena v rámci projektu Univerzita Palackého jako komplexní vzdělávací instituce,
ref. č. CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002337.

Oponovali: doc. Erik Gilk, Ph.D.

Edice studijních materiálů pro kombinovanou výuku v rámci programu Ediční a nakladatelská praxe.

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní,
správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Vladimír P. Polách, 2018

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2018

6 1968–1989	63
6.1 Základní časová osa:	63
6.2 Základní charakteristika migrace	63
6.3 Průběh a destinace.....	64
6.3.1 Akce Asanace.....	65
6.4 Zástupci exilu – literatura a žurnalistika	66
6.5 Zástupci exilu – jiné příklady.....	66
6.6 Kulturní život a podmínky exilu	66
6.7 Exil a exil, exil a krajané.....	72
6.8 Vybrané kapitoly a kontexty.....	73
6.9 Opustíš-li mne, část III.....	77

1 Úvod

Předmět *Exil jako kulturní a historický fenomén* popisuje emigraci z českých zemí v 19. a 20. století nejenom jako podkapitolu dějin české literatury, jak tomu většinou bývá v kontextu studia bohemistiky, ale jako širší proces s mnoha provázanými dopady. Exil (tedy nucený odchod) a emigrace (více méně dobrovolné opuštění vlasti) se stal v našich moderních dějinách jevem, který zasahoval do politiky, kultury, ale třeba i sportu. Byl to proces tak pandemicky rozšířený, vyvolávající protireakce vládnoucího režimu i běžného občana, že jsme si možná přestali někdy uvědomovat, o jak nestandardní společenský proces vlastně jde.

Běžný společenský diskurz rozeznává exil a emigraci. Vlivem historických okolností a různých ideologií od národního obrození k totalitním režimům jsme dospěli k tomu, že zatímco exil je přijatelný, ba až hrdinský (Komenský), emigrace je jaksi přizemní. Emigranti jdou „za lepším“, vydělují se z okruhu těch, kdo zůstávají. Emigrují běžní lidé, ale kupodivu i dobové celebrity, získávající tak jednoduše punc nespokojenců (Matuska nebo Lendl). Všimněme si, že jen málokdo se spokojí s nálepkou „emigranta“ nebo snad dokonce „běžence“, tedy toho, kdo utekl. Preferuje se označení „exulant“ nebo „vyhnanec“. Pokud pak musíme zůstat u termínu „emigrace“, připojují se k ní vysvětlující adjektiva: „politická“, „náboženská“ apod.

Jistě, exil je nedobrovolný, vnučený někdy až dějnotvornými procesy, z nichž vynikají nástupy totalitních ideologií, obavy o život a svobodu. Ale ani volba emigrace není jednoduché rozhodnutí, zvláště u emigrace zámořské. Je většinou vynuceno dlouhodobě působícími faktory, mezi kterými jsou nejčastější ekonomické. Pokud se v některých časových obdobích (konec 19. století a začátek 20., období normalizace) zdá, že emigrace se stává běžným, společensky akceptovaným jevem, dokonce někdy i masovým, zastírá to její radikální podstatu

Předmět *Exil jako kulturní a historický fenomén* a k němu vytvořená studijní opora se snaží poukázat na komplikovanost nejenom emigrace jako samotné, ale všech dopadů, který takový krok činí, včetně třeba problematiky návratu. Moderní emigrace, kterou zde podepisujeme (cca 1848–1989), se navíc zrovna v případě českém a československém velmi výrazně projevuje hned na třech rovinách: individuální, společenské a kulturní.

Na úrovni **individuální** jde o zásadní rozchod s dosavadním modem vivendi. Pro imigranta, nebyl-li již za života zkušeným cestovatelem nebo člověkem s hlubokými vazbami na jinou zemi a kulturu, je vše nové, neznámé. Emigrace je ztráta každodenních návyků i sociálních sítí a vazeb, životních jistot a mnohdy i hodnot (kolik jenom imigrantů do Ameriky si stěžuje na tamní „nečeský“ materialismus). Většina imigrantů ztrácí svou dosavadní kariéru a musí začínat od píky, což je nejvíce bolestné pro specializovaná povolání jako lékař nebo právník, potažmo spisovatel. Ale ze všeho nejvíce jde o ztrátu mateřského jazyka. Jazyk je samozřejmě základem komunikace, ale vedle toho má nenahraditelnou ontologickou funkci, schopnost zakotvit jedince ve světě a pojmenovat ho. Tuto jistotu nelze jednoduše nahradit a u mnoha emigrantů k jejímu nahrazení nedošlo nikdy. Jejich svět se rozdělil na jistotu vnitřního kruhu spoluimigrantů (většinou rodiny, někdy vojenské jednotky apod.), symbolizovaný vlastním bytem, domem, úzkým kruhem přátel nebo českou imigrantskou hospodou. Proti a vlastně okolo této jistoty stál vnější, ohrožující svět nové žité reality.

Na úrovni **společenské** šlo o nemalou demografickou a sociální proměnu. V průběhu cca 150 let mezi milníky 1848–1989 opustilo české země a Československo něco kolem milionu obyvatel, nepočítaje v to vyhnané německé a židovské obyvatelstvo. Ačkoliv jde o odchody rozprostřené časově a do jisté míry i geograficky, pro tak malou zemi a tak malý národ jde o nezanedbatelný úbytek. Tím spíše, že ačkoliv se chceme vyhnout často nadužívanému pojetí tzv. migrace elit, je zřejmé, že především ve 20. století opouštělo republiku velké množství vzdělaných, společensky a ekonomicky aktivních jedinců. Naše zaměření na kulturu a literaturu by nemělo zastínit fakt, že odešly desítky špičkových vědců, podnikatelů (nebo těch, kdo chtěli

podnikat) nebo třeba sportovců. S úbytkem tohoto typu, obecně známým jako tzv. odliv lidského kapitálu, populárněji odliv mozků (angl. brain drain), se těžce vyrovnává každá společnost. Pro malý a mladý stát může být taková ztráta lidského kapitálu i destruktivní.

Tento odliv se samozřejmě promítl velice bolestně na rovině **kulturní**. Od 19. století, od doby národního obrození (a do jisté míry i dříve) je český intelektuál zároveň mluvčím národa, jeho hnacím motorem i jeho svědomím. Platilo to o Havlíčku Borovském, o Němcové, o Čapkovi nebo třeba i Juliu Fučíkovi. Většinu politických figur 19. století zahnal čas, ale koncepci českého národa stále stavíme na Palackého Dějinách nebo na sporu filozofa Masaryka s historikem Pekařem (viz tzv. „Spor o smysl českých dějin“). I postupná proměna totalitního komunistického režimu v 60. letech je více spjata s filmem, literaturou a Martou Kubišovou než s politiky, snad s výjimkou A. Dubčeka. A nikde jinde nebyla emigrace 20. století tak zásadní, jako v oblasti kulturní na konci 60. let. Pokud bychom mohli dřívější vlny emigrace označit jako důležité, ochuzující, ale ne devastující, pak srpnová invaze a následné emigrace (včetně té vynucené státem!) přivodily vyprázdňení kulturního systému. Vyhnáním obrovského množství inteligence si česká kultura, vedená ideologicky a intelektuálně vyprázdňenými aparátčíky strany, přivodila řízenou kulturní sebevraždu. Důsledky tohoto kroku pociťujeme dodnes.

Emigrace není jen vytržení, je to zároveň rozdvojení. A netýká se jen osoby autora, ale také jeho díla, celého nakladatelského procesu, celé knižní kultury, obzvláště v době totality (tedy exilu). Spisovatel utíkající za hranice je zbaven možnosti sledovat, jak je jeho dílo – pokud vůbec – interpretováno, vydáváno, předáváno. Stejně tak tuzemský, neemigrovavší čtenář je zbaven děl vycházejících mimo obzor schválené literatury. Jistě, časem dochází k tomu, že exilová literatura je pašována do Československa, ale ta se dotýká jen malého okruhu zasvěcených, kteří vytváří nový kruh kultury, jež se tímto dále rozděluje. Nestandardní podmínky exilu vedou k vytvoření paralelní knižní kultury a hledání nových distribučních cest. Ve společnosti, ve které nefungují standardní kulturní instituce, jako jsou veřejné knihovny, dochází k hledání nového způsobu sdílení informací. Není divu, že jedním ze společenských návyků, které si takto rozdělená společnost vytvořila, bylo prohlížení soukromých knihoven při návštěvách přátel a známých. Co kdyby...

Exilovou literaturu a kulturu chceme tedy představit a vnímat v širším pojetí, ve kterém se dotkneme nejenom téma produkce, ale také výroby a distribuce, v menším případě pak interpretace a užívání (či přežívání) této literatury. Odkazujeme tak, ovšem jen v obrysech, na schéma „komunikačního kruhu knihy“ R. Darntona, které T. Adams a N. Barker modifikovali na fáze vytvoření – výroba – distribuce – recepce – uchovávání (survival), a které je u exilové literatury specifické.

Cílem této studijní opory není přitom podat vyčerpávající přehled jednotlivých exilových vln, autorů nebo knih v exilu vznikajících nebo jej reflektujících. Nepůjde ani o soupis exilových vydavatelství, časopisů nebo organizací. Tyto údaje jsou obsaženy v příslušných příručkách, ať již jde o velké *Dějiny české literatury 1945–1989* (4 sv., Janoušek a kol. 2007–2008) nebo bibliografických soupisech (Příbáň – Gruntorád – Formanová 1995, Zach 1995). Nedává smysl zde tyto údaje dublovat, v příslušných pasážích je na ně odkázáno a samostudium těchto knih je nedílnou součástí studijního curricula.

Ve třech oddílech, které kopírují strukturu našich prezenčních setkávání (tutoriálů), jsou shrnuty jednotlivé migrační vlny:

1. 19. století a období 1914–1938, typické spíše vznikem tzv. krajanské komunity;
2. světová válka a exil spojený s únorem 1948, tedy období majících spoustu styčných bodů, které donutily k emigraci řadu významných osobností;

3. Období kontinuální emigrace z ČSSR v letech 1968–1989 a otazníky spojené s návratem emigrantů po pádu komunistické totality.

Tyto oddíly obsahují vždy 2 kapitoly, které ovšem z logických důvodů nejsou stejně obsáhlé. Tyto kapitoly jsou dále dělené na podkapitoly v přibližně stejné (kde to téma umožňuje) struktuře, což by mělo studentům pomoci při vzájemné komparaci. Součástí těchto kapitol jsou také vybrané medailony některých exilových spisovatelů. Tyto medailony zahrnují činnost, která je relevantní pro dané exilové období, nejsou to vyčerpávající biografické portréty. Pokud je ovšem u některých autorů kladen důraz na jejich životní příběh, pak je to z jednoduchého důvodu.

Tendence abstrahovat při interpretaci díla od života samotného autora je dle mého názoru v případě exilové literatury ošidné. Opuštění vlasti, rodiny a mateřštiny je pro většinu spisovatelů natolik závažná věc, že téměř vždy zanechává v jeho díle viditelné stopy. Není překvapivé, že nejčastějším tématem exilu je – exil sám. Co také zbývá autorovi, který odchodem do emigrace přišel o to nejdůležitější, totiž o publikum? Může se obrátit k novému, zahraničnímu publiku, což je ale velmi složité a někdy zhoла nemožné. Nebo může spoléhat na ty, kdo odchází s ním, tedy další emigranty nebo exulanty. Právě ti ovšem často také očekávají téma, které vyplňuje jejich životní obzor, tedy téma exilu. Jen málokdo se dokázal tohoto omezení zbavit a najít si buď dostatečně nosné, mezinárodní téma (Lustig, Kundera), kulturně se integrovat (Listopad, Škvorecký, Novák), nebo se uzavřít do světa experimentu či tvůrčího gesta (Součková, Křesadlo).

Zároveň je ale nutné zdůraznit, že zde nemá a nesmí docházet k jednoduchému ztotožnění autorova života s jeho dílem! Autobiografické motivy, které se v exilové literatuře často objevují, jsou jen motivy, někdy málo, někdy vysoce stylizované. Jednoduchým příkladem budiž tvorba E. Hostovského, postavená sice na fragmentech vlastního života, ale vysoce stylizovaná, a to včetně vlastních pamětí (*Literární dobrodružství českého spisovatele v cizině*, 1966).

1.1 HLAVNÍ CÍLE

Hlavní cíle této studijní opory jsou:

- poznat a pochopit historické okolnosti moderní migrace z českých zemí a Československa
- rámcově seznámit se s hlavními migračními destinacemi
- seznámit se s dopady migrace na kulturní a především literární tvorbu jak obecně, tak v několika vybraných případech
- seznámit se se základními kulturními organizacemi, především v oblasti vydávání knih, spojenými s krajanskou a migrační kulturní produkcí
- zorientovat se v postojích vůči migraci
- na základě získaných znalostí zvážit a vyhodnotit dopady migračních procesů jak na oblast knižní kultury, tak na společnost obecně

1.2 LITERATURA

Povinná primární literatura bude dále analyzována buď formou písemných úkolů, nebo v rámci setkávání na tutoriálech. Seznámit se s touto literaturou bude úkolem každého jednotlivého studenta; text Amerických obrázků (2 různá, ale zaměnitelná vydání) jsou dispozici v knihovně digitálních textů Kramerius (kramerius.nkp.cz).

Na povinnou sekundární literaturu je odkazováno v opoře, jde však vždy jen o jednotlivá hesla nebo pasáže. Studenti si musí sami obstarat nebo seznámit se s touto literaturou, není-li explicitně uvedeno jinak a nejsou-li ukázky dostupné v Moodle.

Rozšiřující sekundární literatura je jen malý, návodný výběr pro případné zájemce.

Povinná primární literatura

HOSTOVSKÝ, Egon: Dobročinný večírek

SLÁDEK, Josef Václav. Americké obrázky

ŠKVORECKÝ, Josef. Příběh inženýra lidských duší.

ŠKVORECKÝ, Josef. Dvě vraždy v mém dvojím životě: detektivní román, částečně autobiografie.

Povinná sekundární literatura

JANOŮŠEK, Pavel, ed. Dějiny české literatury 1945-1989. Vyd. 1. Praha: Academia, 2007-2008. 4 sv. ISBN 978-80-200-1527-3.

PAPOUŠEK, Vladimír. Trojí samota ve velké zemi: česká literatura v americkém exilu v letech 1938-1968. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 2001. 214 s. ISBN 80-86022-88-9.

FORMANOVÁ, Lucie, Jiří GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3.

ZACH, Aleš. Kniha a český exil 1949-1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic. Praha: Torst, 1995. ISBN 80-85639-62-9

Rozšiřující sekundární literatura

ČAPEK, Tomáš. Naše Amerika. V Praze: Národní rada československá, 1926. 684 s. (Kramerius – nevěřejně)

ČAPEK, Tomáš. Padesát let českého tisku v Americe. New York: František Brodský, 1911. viii, 273 s. (Kramerius).

ČULÍK, Jan. Knihy za ohradou: 1971-1989 : Čes. lit. v exilových nakl. Praha: Trizonia, [1992]. ISBN 80-900953-8-0.

HOLÝ, Ladislav. Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti. Vyd. 2. Přeložil Zdeněk Uherek. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. Studie. ISBN 978-80-7419-018-6.

PAPOUŠEK, Vladimír. Žalmy z Petfieldu: Egon Hostovský, příběh spisovatele dvacátého století. Vyd. 1. Praha: Akropolis, 2012. 229 s. ISBN 978-80-87481-91-2.

JAKLOVÁ, Alena. Čechoamerická periodika 19. a 20. století. Praha: Academia, 2010. Literární řada. ISBN 978-80-200-1810-6.

JAKOUBEK, Marek, Luděk JIRKA, Nela KRÁLOVÁ, Michal PAVLÁSEK a Jiří TŮMA. Krajané: hledání nových perspektiv. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015. ISBN 978-80-7465-151-9.

KOSATÍK, Pavel. Fenomén Kohout. Vyd. 2. Praha: Mladá fronta, 2013. ISBN 978-80-204-2078-7.

KOSATÍK, Pavel. Ferdinand Peroutka: pozdější život (1938-1978). Vyd. 2., (V Mladé frontě 1.). Praha: Mladá fronta, 2011. ISBN 978-80-204-2075-6.

KOSKOVÁ, Helena. Škvorecký. V Praze: Literární akademie (Soukromá vysoká škola Josefa Škvoreckého), 2004. ISBN 80-903109-6-6.

PACNER, Karel, František HOUDEK a Libuše KOUBSKÁ. Čeští vědci v exilu. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1412-0.

PEJSKAR, Jožka. Poslední pocta: Památník na zemřelé čs. exulanty v letech 1948-1989. 4 svazky, 1982-1994.

PŘIBÁŇ, Michal. Jedno jméno, dva osudy: dvojportrét exilových vydavatelů Antonína Vlacha a Roberta Vlacha. Praha: Společnost pro vědu a umění, 2012. ISBN 978-80-85778-89-2.

PŘIBÁŇ, Michal. Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968. Brno: Host, 2008. Studium. ISBN 978-80-7294-282-4.

PAPOUŠEK, Vladimír. Česká literatura v Chicagu: literární tvorba Čechoameričanů v letech 1880-1939. Olomouc: Votobia, 2001. 204 s. ISBN 80-7198-527-9.

RECHCÍGL, Miloslav. Tam za tím mořem piva, aneb, Naše Amerika, jak ji málokdo zná: příspěvek k historii české a slovenské emigrace do Ameriky. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2019. ISBN 978-80-244-5180-0.

TRÁVNÍČEK, Mojmír. Pouť a vyhnanství: život a dílo Jana Čepa. Brno: Proglas, 1996. ISBN 80-902146-0-6.

1.3 SEZNAM POUŽITÝCH IKON

Průvodce studiem

Užitečný webový odkaz

Literatura

Úkol

Otázky k četbě

Úkol vyžadující pořízení výpisků

Odkaz na přílohu

Zajímavost

1.4 ZÁKLADNÍ POJMY SPOJENÉ S PROBLEMATIKOU EMIGRACE

AMERIKANIZACE

Slovo „amerikanizace“ je slovem v krajanství (v korespondenci, médiích, archivních dokumentech aj.) poměrně frekventovaným. Je většinou chápáno jako plná integrace do americké společnosti, tedy jako asimilace (celkové ztotožnění s novými hodnotami, normami, strukturami a ztráta původních). Někdy mívá i formu hyperintegrace, automatického a apriorního odmítání všeho původního „českého“: tato forma integrace bývala většinou vysmívána a odmítána, bývala chápána negativně (a to i v řadách politické emigrace po r. 1948).

ETNIKUM, ETNICKÁ IDENTITA

Termín etnikum se vyskytuje jednak ve smyslu etnicity „primordiální“, tj. de facto totožné s představou historických národů, jednak ve smyslu konstruktivistickém, kdy popisuje komunitu lidí, která cítí vzájemnou sounáležitost a identitu. Tuto identitu pak navenek i dovnitř konstruuje pomocí hodnot a symbolů. Etnikum nemusí být geograficky ohraničené, uzavřené, proto je etnikum vhodný termín a přístup při snaze o analýzu jednak krajanství, koncentrované, jednak exilové, rozptýlené komunity.

EXIL

Exil je migrací nucenou, může být jak plánovaný, tak spontánní. Z velké části je exil těmi, které postihne, tedy exulanty, vnímán jako dočasné řešení, odchod s vidinou návratu. V kontextu exilu z Československa se ojediněle dostáváme také k státem vynucenému exilu (viz P. Kohout), tedy vypovězení nebo vyhnanství.

HYPERINTEGRACE

Extrémním případem akulturace je hyperintegrace, úmyslné zavržení nebo degradování hodnot spojených s původní vlastní na úkor nové země pobytu. Může se vztahovat i na materiální výrobky.

HYPOINTEGRACE

Hypointegrace je úmyslné a faktické odmítnutí integrace, často již na stupni adaptace, zcela jistě na stupni akulturace. Tato hypointegrace se pak projevuje uzavřením se do menšího společenského kruhu vyznávající stejné hodnoty, výjimečně do celkové izolace. Hypointegrace se objevovala u některých především městských národnostních komunit, včetně české. Často byla jazykově podmíněná, způsobená neznalostí angličtiny, což bylo dále prohlubováno udržováním sociálních a obchodních vztahů exkluzivně v rámci české komunity.

INTEGRACE HYPERINTEGRACE

Otázka migrace a usídlení se v jiné zemi je také otázkou přijetí nového občanství, naturalizace, ale především začlenění se do nového národa, integrace. Toto začlenění chápeme jako proces sestávající ze tří následných kroků: adaptace, akulturace a asimilace. Nejenom asimilace, ale i akulturace jsou většinou déletrvalé procesy, někdy dokonce zcela neuzavřené, především v případě první generace migrantů.

KRAJAN

Cizinec, tedy držitel jiného než českého občanství, s prokazatelně českými kořeny. Např. v amerických sčítáních lidu, kde je na otázku původu kladen často a logicky důraz, se započítávají občané cizího původu první a druhé generace, česká legislativa uznává krajanství do 3. generace. Imigrant

se tak stává krajanem okamžikem naturalizace. Většinou se v kontextu krajanství chápeme jako aktivní přístup (společenský) vs. pasivní nebo i negativní „odrodilství“.

MIGRACE

Migrační proces obecně znamená formu mobility, většinou vedoucí ke změně trvalého pobytu. S migrací úzce souvisí termíny emigrace a imigrace, určující „směr“ (nikoliv destinaci) migračního pohybu. Migrace se většinou chápe jako bezpříznaková, jako princip, na rozdíl od exilu.

NÁROD

Obecně lze pracovat s dvojitým chápáním národa: národem vytvářeným společnou minulostí, kulturou, jazykem, symboly atd. (etnický národ, historický národ); nebo národem formovaným vnějšími okolnostmi, případně dějinnou událostí, která historické a kulturní rozdíly svých jednotlivých členů maže udělením občanství ve prospěch tzv. politického národa. Tento rozdíl nejčastěji vidíme v kontrastu (etnického nebo i historického) českého národa a politického národa amerického.

NATURALIZACE

Získání státní příslušnosti, tedy občanství. Naturalizace většinou vede ke ztrátě původního občanství, není-li výjimečně povolené mít občanství dvojí. Naturalizace je administrativní proces, který lze naplnit různými způsoby (např. sňatkem, slibem atd.).

REEMIGRACE

Reemigrací rozumíme návrat odstěhovavších se jedinců do původní země nebo lokality. V našem případě šlo o relativně vyšší čísla reemigrace v 19. století a po vzniku Československa. Téma pozdější reemigrace se objevuje např. u Škvoreckého, paralelně k tématu tzv. narovnání vztahů.

REPATRIACE

Specifickým způsobem reemigrace je repatriace, uskutečněná na popud nebo za asistence státu.

VNITŘNÍ MIGRACE a VNITŘNÍ EXIL

Vnitřní migrací se rozumí migrační procesy uvnitř nějaké lokality, většinou přirozená forma mobility uvnitř jedné země (pracovní mobilita, studijní atd.), ovšem dlouhodobá, vedoucí ke změně místa pobytu. (Dochází-li k překročení hranic, pak jde už o migraci vnější.) Vnitřní exil oproti tomu znamená uzavření se do sebe, jak tvůrčí, tak často společenské.

2 Migrace 19. století

2.2 ZÁKLADNÍ ČASOVÁ OSA:

1823–1828 – první vystěhovalecká vlna do Banátu

1848 – revoluční vlna

1848–1855 – zlatá horečka v Kalifornii

1861–1865 – občanská válka v USA

1862 – Homestead Act v USA, zákon o usedlících

1914, 28. 7. – 1918, 11. 11. – první světová válka

2.3 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA MIGRACE

Období téměř jednoho století, které popisujeme v této kapitole, se brání jednoduché charakteristice. Jakákoliv periodizace nebo časové milníky, podle kterých bychom chtěli migraci dělit nebo jejich základě popisovat, budou na druhou stranu násilné. Výjimku může tvořit potlačená revolta z roku 1848 a první světová válka. Je však otázkou, zda na průběh migrace neměly větší vliv zcela jiné faktory, například nástup paroplavby nebo informační revoluce přicházející s telegrafem a masovými médii nebo třeba změna imigrační americké legislativy v 20. letech 20. století.

Tyto důvody znamenají, že popis dané migrace není jednoduchý, i když se soustředíme jen na hlavní migrační destinaci, Spojené státy americké. Ačkoliv se často udržuje představa nucené politické emigrace, ta se ve skutečnosti váže jen k několika málo skupinám. První z nich jsou vůdci poražené revolty roku 1848 (Náprstek, Jan Bárta Letovský, v Evropě J. V. Frič), další se váží k prvním socialistům a zakladatelům dělnických hnutí.

Mezi nucenou migraci se počítají (a sami sebe počítají) také ti, kdo odcházeli kvůli náboženskému útlaku. Je ovšem otázkou, do jaké míry šlo o sebeprojekci, chápání vlastní migrace jako pokračování údělu Komenského nebo Jednoty bratrské, protože náboženské poměry v Rakousku-Uhersku 19. století rozhodně nebyly na úrovni násilné rekatolizace o dvě stě let dříve. Byla to doba klidného katolického biedermeieru a většina migrujících se hlásila ke katolicismu. Až později se mnozí z nich přihlásili k volnomyšlenkářství nebo k různým reformním směrům – míra odklonu od katolicismu byla v USA až extrémně vysoká. Náboženská migrace tedy přežívá jako stereotyp, nebyla však nejspíše hlavním motivem (je ale jedním z hlavních motivů exilové a krajanské literatury).

Jako mnohem důležitější se jeví stav ekonomiky, strukturální proměna venkova ve spojení s průmyslovou revolucí, nedostatek půdy a model self-made-manství, tedy možnosti ekonomické seberealizace v idealizovaném prostoru náboženské, rasové a obchodní rovnosti. Odcházelo se ovšem i z čistě oportunistických důvodů: útek před spravedlností, před vojenskou povinností, před svazujícími společenskými normami nebo čisté dobrodružství. Z tohoto pohledu jde tedy o migraci dobrovolnou, samozřejmě v kontextu dobových společenských omezení, která mohla pro samotné aktéry vytvářet rámec nucené či vnucené emigrace.

Migrace to byla až na výjimky jednosměrná a trvalá. Jen málokdo utíkal před krátkodobým nebezpečím a počítal s návratem zpět. Většinou šlo o odchod spojený s prodejem veškerého majetku a přetrháním všech rodinných a sociálních vazeb. Jen málokdy docházelo k návratu, když nebyl naplněn horizont očekávání – uchytit se totiž ve Spojených státech bylo mnohem komplikovanější, než jak se zdálo z kusých zpráv o zlaté horečce nebo půdě zdarma. Zde se nachází velké specifikum migrace 19. století, ne zcela srovnatelné s emigracemi 20. století. Bariéru, kterou představoval Atlantský oceán, nebylo jednoduché překonat, stejně jako byrokratické a politické překážky. Až později, od 80. let 19. století víme o opakovaných cestách, nebyly

to však návraty domů, ale spíše návštěvy, i když se někdy protáhly na měsíce nebo i na roky. Ve století dvacátém pak docházelo k pravidelnému propojování krajanské komunity s původní vlastní, viditelné například na množství inzerátů (v krajanském tisku) nabízejících pohodlné lodní a železniční cestování „na klíč“.

?

ÚKOL: V souvislosti s migracemi se mluví o tzv. push a pull faktorech, tedy faktorech, které někoho nutí odcházet (push), nebo mu tento odchod umožňují, něčím mu pomáhají (pull). Typickým push faktorem je strach o život v důsledku změny režimu. Pull faktory mohou být osobní (kontakty) nebo systémové (otevřená imigrační politika cizího státu) i technické (zlepšení informovanosti). Pokuste se dosadit do této tabulky minimálně 3 faktory na obě strany, platné pro migraci probíranou v této kapitole. Srovnání bude předmětem diskuze na tutoriálu.

Push faktor (tlak)	Pull faktor (umožnění, přitahování)

Vzhledem k tomu, že vstupní náklady (cesta, strava, doprava, základní vybavení) byly veliké, byla z transoceánské migrace vyloučena většina nejchudších vrstev obyvatelstva. Samotná cesta se totiž v době plachetnic mohla protáhnout na několik týdnů a neodhadl-li někdo náklady na cestu a neměl-li dostatek vlastních zásob, riskoval hlad, podvýživu, u dětí a starších lidí často i smrt. Zavedení parní dopravy sice zpřesnilo cestovní harmonogramy a až na výjimky zabránilo tragédiím z důvodu nepříznivého počasí, cestu však v zásadě nezlevnilo ani nezměnilo. Pro nemajetné cestující, což byla většina emigrantů z Čech, bylo vyhrazené místo v podpalubí, často s omezeným přístupem na palubu a s nekvalitním proviantem. Když se k tomu připočítá relativní nehostinnost přeplněných velkoměst typu New Yorku nebo Čechům neznámé a nepříznivé klimatické podmínky a divoká příroda na západní hranici tehdejších USA, není překvapivé, že mnoho emigrujících nikdy svůj sen nenaplnilo.

Existoval také takový model financování, kdy se přes oceán vydávali produktivní muži, většinou starší synové nebo mladíci, kteří teprve svou prací zaplatili cestu zbytku rodiny nebo jinak organizovaným skupinám čekajících osob. Také první vlna emigrantů byla často sponzorem pozdější migrace, často opět složené z příbuzných nebo známých. Často se cestovalo ve skupinách, které nemusely kopírovat jen rodinné vazby, ale i jiné sociální sítě (stejně zaměstnání, náboženské vyznání, stejné informační kanály).

Sociálně a demograficky tvořili emigranti ve všech ohledech pestrá skupinu, i když v ní do velké míry chyběla inteligence. Typické také bylo to, že po příjezdu do Ameriky byla velká část migrujících různými okolnostmi nucena vzdát se původních profesí (platí hlavně pro specializované řemeslníky, ale např. také pro absolventy práv a profesí nepřenositelných do USA) a najít si nové uplatnění. Velká část z těch, kdo směřovala do Texasu nebo do hraničních států (viz níže), přešla na farmaření a rolničení, i když i zde byly zkušenosti z Evropy použitelné jen částečně (viz například nedostatek zkušenosti při pěstování bavlny).

Pokud bylo něco vnímáno jako problém, pak to byla absence kvalifikované inteligence: nedostatek učitelů, lékařů, právníků, ale třeba i kněží byl citelný ještě na konci 19. století. Tento hendikep se nově vznikající české komunity v USA snažily často řešit pozváním specialistů z Čech. Týkalo se to především učitelů, což souvisí s velmi intenzivně prožívaným problémem udržení si jazyka a kontinuity jazykově chápané národní identity v geografickém prostoru Spojených států. Případně byl jako učitel využíván kdokoliv z příchozích Čechů, kdo splňoval alespoň nějaká kritéria (viz J. V. Sládek). „Tuzemští“ Češi byli najímáni také jako redaktori krajanských novin. Poměrně brzy, nejpozději od poslední dekády 19. století, se začala rozvíjet produkce – především publicistická a historiografická – vlastní, krajanská. Paradoxně, v okamžiku kdy se krajanská komunita etablovala a začínala získat ekonomické a politické úspěchy, se pak zrovna tato společenská vrstva nejrychleji ze všech asimilovala a přešla na komunikaci v angličtině.

Jiný charakter měla organizovaná migrace do Banátu v Rumunsku nebo na ruskou Volyň, o nichž stručně níže.

2.4 PRŮBĚH A DESTINACE

Většina emigrace byla legální ve smyslu legálního překročení hranic, ne všechny cesty však byly úřadům hlášeny jako vystěhovalecké z obav, že by protekcionisticky fungující stát nedovolil dále oslabovat své lidské zdroje. Vystěhování navíc, byli-li posvěceno státem, bylo jednosměrné, proto spousta faktických emigrantů odcházela s rakouským pasem takřkajíc za turistikou. Teoreticky od Prosinčové ústavy (1869), fakticky od 80. let však monarchie nekladla vystěhovalecům zásadní překážky, měl-li žadatel za sebou vojenskou službu (nebo od ní byl oprostěn), nezanechával za sebou dluhy nebo neměl problémy se zákonem. Migrující se pak odebrali po železnici do velkých německých přístavů Hamburg nebo Brémy, které byly ve své době výjezdni branou do USA (lidští cestující byli vhodným nákladem pro lodí, které na opačné cestě přepravovaly z USA suroviny a jiný náklad).

Hlavní vstupní body do USA představoval New York a jižněji položený Baltimore (kam směřovalo překvapivě vysoké množství Čechů, snad kvůli lacinějšímu lístku), případně až New Orleans v Louisianě a Galveston v Texasu. Ze severních přístavů se putovalo po velkých jezerech na západ a pak vozem nebo po řekách směrem na jih, což vysvětluje pruh českého osídlení od Minnesoty po Kansas (Iowa, Nebraska, severnější Wisconsin, obě Dakoty aj.), tedy na Středozápadě. Z jižních přístavů se cestovalo především do vnitrozemí Texasu a dále na sever po Mississippi. Síť vnitřní migrace samozřejmě sledovala také rozšiřování železniční sítě, nejdůležitějšího komunikačního nástroje USA.

Proud migrantů směřující na americký venkov cca od začátku 80. let pomalu oslabil na úkor migrace cílené do měst. Česká imigrace ve velkých městech měla silnou tendenci vytvářet celé české čtvrti nebo alespoň ulice, dodnes identifikovatelné ve městech jako Chicago, Cleveland, Omaha nebo New York. V některých menších městech byla česká menšina opravdu výrazná, např. v Cedar Rapids (Ill.) nebo West (Texas). Právě tato města se stala centrem krajanského života, ať již díky významným institucím (Český národní hřbitov v Chicagu) nebo třeba jako centra vydávání krajanského tisku i literatury (New York, Chicago, Omaha).

Později, během 20. století, docházelo v krajanské komunitě v USA k silné vnitřní migraci, jejímž cílem byly především státy jako Florida nebo Kalifornie.

ÚKOL: Seznamte se s geografickým umístěním hlavních bodů zmíněných v této kapitole (Banát, Volyň, americké vstupní přístavy, rozmístění české enklávy: Chicago, Cleveland, Omaha, Cedar Rapids, Racine, St. Louis; Středozápad)

?

Mezi hlavní minoritní destinace emigrace z českých zemí v 19. století patří uherský (dnes rumunský) Banát a ruská (dnes ukrajinsko-polská) Volyně. Za pokusem o osídlení Banátu Čechy byla potřeba rakouské monarchie posílit vlastní osídlení v této hraniční oblasti, věčně vystavené nebezpečí ze strany tureckých armád. Během nejvýznamnější vlny v letech 1827–1828 bylo do Banátu přestěhováno asi 2000 Čechů (a podobný počet Němců z českých oblastí). Vedla je sem vidina ekonomické seberealizace, především levné půdy a nově zakládaných vesnic. Postupnému početnímu posilování českého osídlení (na vrcholu kolem 15 000 osob) ještě pomohly jak pozdější státem organizované a podporované migrace, tak individuální stěhování. Po první světové válce připadl Banát Rumunsku a v oblasti pokračovala jak další migrace (vnitřní v rámci Rumunska i vnější, do USA apod.), tak po r. 1947 repatriace do Československa.

V období 1868–1880 odešlo cca 16 tisíc Čechů do tehdy ruské Volyně, dnes spadající převážně pod Ukrajinu. Byl to výsledek kampaně carské vlády, která za pomoci různých pobídek (levná půda, osvobození od daní) potřebovala posílit vnitřní kolonizaci. Volyně navíc byla na hranicích s Rakouskem-Uherskem, byla dosažitelná vlakem nebo případně koňmo a nabízela migraci mezi Slovany (i když jedním z důvodů byla konfiskace původně polské půdy samoděržavím).

Česká komunita přinesla do volyňské oblasti období rozkvětu, které se projevilo nejenom v zemědělství, ale také v řemeslech a kultuře (školy, knihovny, spolky). Zajímavá byla i náboženská otázka. Protože carské Rusko nechtělo v této oblasti podporovat katolický živel, spojený s Poláky, nabídl nejprve imigrujícím Čechům novou, státem posvěcenou církev husitskou, a po selhání tohoto experimentu tlačilo na konverzi k pravoslaví, ke kterému nakonec přešlo kolem dvou třetin volyňských Čechů. Na svém vrcholu čítala tato česká menšina něco přes 40 000 obyvatel, před 2. světovou válkou bylo možné na Volyni najít kolem 110 zcela nebo převážně českých obcí a usedlostí. Společenské podmínky carského Ruska a historický vývoj, který nebyl volyňské oblasti příliš příznivý (odchody krajanů do legií, dělba území mezi Polskem a Ukrajinou (SSSR), válečné události, tragédie černobylské elektrárny), však zamezila extenzivnímu i intenzivnímu rozvoji této enklávy. Naopak, volyňští Češi byli v několika vlnách z velké části repatriováni do ČSR.

W_{ww}

WWW: Více se o Volyňských Česích můžete dozvědět na stránkách Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel: <http://www.scvp.eu>

ZÁSTUPCI EXILOVÉ NEBO KRAJANSKÉ TVORBY A KULTURNÍ ČINNOSTI

Albieri, Pavel
 Čapek, Tomáš
 Frič, Josef Václav
 Geringer, August
 Klácel, František M.
 Miniberger, Václav (Jan Harris Zachar)
 Náprstek, Vojtěch
 Pšenka, Rudolf J.
 Rosický, Jan
 Škaloud, František J.
 Zdrůbek, František B.

2.5 KULTURNÍ ŽIVOT A PODMÍNKY EXILU

2.5.1 Jazyk jako základní nosič identifikace

Všichni emigranti byli postupem času vždy konfrontováni s nejtěžší otázkou své existence: zůstat Čechy v cizině, nebo se stát Američany s českými kořeny? Nešlo ani tak o identifikaci vnější, o nabytí občanství nebo vlastnictví cestovního pasu nějaké země, ale o chápání a vyjadřování vlastní identity. Tato identita, chápaná jako „národnost“, byla ve středoevropském prostoru tradičně navázána na společnou historii, symboly a především jazyk. Vztah k mateřskému jazyku byl proto jedním z klíčových prvků budoucnosti celé komunity. Bylo tomu tak i díky doznívajícímu národnímu obrození, které ze znalosti a užívání češtiny vytvořilo měřítko zachování a existence českého národa.

I proto byla znalost češtiny vnímána jako podmínka obrany před „amerikanizací“, tedy plnou asimilací, která byla pohledem z vnitra krajanské komunity často vnímaná jako nežádoucí. Ti, kdo nemluvili česky, se stali odrodilci, vyvrheli: Američany. Byl to ovšem neřešitelný paradox: znalost angličtiny, pasivní a především aktivní, byla společností vyžadována, byla podmínkou zapojení se do sociálních a ekonomických sítí. Znalost angličtiny nebyla nutná pro imigraci (testovala se jen holá negramotnost), ale byla nutná pro vzdělávání, především vzdělávání dětí. Na druhou stranu právě u dětí hrozila nejrychlejší ztráta „české“ identity. I proto se životnost jakékoliv komunity hodnotila podle existence místní školy (a kostela).

Jedním z problémů byla absence schopných učitelů i učebních pomůcek. Stávalo se, že roli učitele často suploval kdokoli, kdo měl alespoň elementární schopnosti a předpoklady. Často se jako učitelé nabírali nově příchozí imigranti, u kterých nehrozila jazyková kontaminace angličtinou. Jindy docházelo k pokusům učitele v Čechách rovnou najímat nebo je přemlouvat k emigraci, což byly zase snahy brzděné nedostatkem finančních prostředků. Nedostatek a nevhodnost učebnic dovážených z monarchie (jejichž realie neodpovídaly realitám americkým) nahrazovalo vydávání původních českých slabikářů v USA.

Postupem času tak krajané dospěli do stavu jisté jazykové schizofrenie. Zatímco starší přistěhovalci setrvali v jazykově české výlučnosti, jejich děti se brzy naučily anglicky, nejpozději s nástupem do základních škol. Mnohé děti byly sice bilingvní, nejpozději od 1. světové války však zásadně ubylo těch, kteří se naučili *pouze* česky. Na druhou stranu výuka češtiny v krajanské komunitě, jako praxe i jako symbol, přetrval hluboko do 20. století. Výuku češtiny se navíc podařilo prosadit i na středních a ojediněle vysokých školách. Univerzita v texaském Austinu tak byla v době 1939–1945, kdy Hitlerův režim zavřel české vysoké školy, jednou z mála institucí terciálního vzdělávání na celém světě, kde byla uchována a praktikována výuka češtiny. Čeština se učila také na katolických vzdělávacích institucích.

ZAJÍMAVOST: Jakým způsobem může v tomto kontextu uškodit jazyk, naznačuje i pojmenování Čechů jako Bohémů, tj. příšedších z Bohémie. Tito „bohémové“ byli ovšem chápáni pejorativně, byli to lidé kočovní, nemorální. Nejenom pro Američany bylo dostatečně výmluvným faktem, že tito Bohémové nemají vlastní státnost a jsou v područí Rakušanů, tedy Germánů... Co na tom, že A. Dvořák složil „Novosvětskou“, když byl také autorem „Cikánských melodií“. Nebyly náhodou právě tyto „Gypsy songs“ českou národní hudbou? Čechy tedy v populárním kontextu paradoxně srážela jazyková nomenklatura.

